

Божица МЛАДЕНОВИЋ
Историјски институт
Београд

СРБИ У ДЕЛУ НЕМАЧКЕ ШТАМПЕ 1912-1913. ГОДИНЕ

Балкански ратови вођени 1912. и 1913. године несумњиво су привукли пажњу свих ондашњих медија, од којих је штампа сигурно била најважнија. На страницама светске, а и националне штампе остали су записи о догађају којим је коначно Турско царство било избрисано са политичке карте Балканског полуострва, односно Европе. Из најмање два разлога определили смо се да проучимо писање немачке штампе о два рата у којима се прославило српско оружје.¹ Прво, штампа је у сваком случају веран одраз политике коју је немачка власт, оличена у цару Вилхелму II Хоенцолерну и канцелару Теобалду фон Бетман-Холвегу, водила за време балканских ратова. Та политика била је потпуно супротна од оне коју је немачка држава заступала у периоду анексионе кризе 1908. године. Став који је немачка власт заузела према Краљевини Србији 1912-1913. био је благонаклон, за разлику од крутог, арогантног наступа од пре четири године. Стога је било занимљиво пратити ову промену и у писању неких немачких новина.² Друго, увек је интересантно како на је-

¹ Хронолошки гледано, развој немачког новинарства текао је спорије у поређењу са осталим европским државама, поготово када су у питању француско и британско. Разлоге за то треба тражити једним делом у оштријој цензури, а другим што у држави није постојала ни политичка ни културна престоница која би се могла мерити са Лондоном или Паризом. На пример, највећи берлински лист, Фосише цајтунг (Vossische Zeitung), имао је 1847. године тираж мањи од 20000 примерака, док су следећа два највећа немачка листа Алгемајне цајтунг (Allgemeine Zeitung) и Келнише цајтунг (Kölnische Zeitung) имали само око 8000 читалаца. (Хари Хердер, *Европа у деветнаестом веку*, Београд 2003, 24)

² У овом раду ће бити анализирано писање следећих новина : Berliner Tageblatt, Frankfurter Zeitung, Kölnische Zeitung, Vossische Zeitung, и у мањој мери Berliner Lokal Anzeiger.

дан важан догађај у националној историји Срба гледају други, односно како су очима Немаца виђени ови оружани сукоби. Определивши се за проучавање проблематике из штампе, нисмо узели у обзир постојећу литературу, пошто су ратови на Балкану били интересантна тема за савременике догађаја.³ Важно је нагласити да смо се у овом прилогу првенствено бавили темом критике Србије - државе, друштва, војске, односно свим, по мишљењу немачких новинара, негативним појавама које су приметили и о њима извештавали своје читаоце.

Први балкански рат, који је започео у октобру 1912. поново је привукао пажњу великих сила и целокупног европског јавног мњења на подручје југоисточног полуострва европског континента. Брза и неочекивана победа савезника, четири балканске хришћанске државе, изменила је политичку карту Европе и поставила темеље нових односа на полуострву. Вишевековна владавина Османлијског царства и више од два века дуга борба за његов опстанак у Европи, познатија под именом Источно питање, била је окончана. Велике европске силе су, у складу са насталим променама, промениле стратегијске процене и започеле процес практичног прилагођавања.⁴ Краљевина Србија је плодове победе најјаче осетила на два поља.

³ За време балканских ратова, похвале српској војсци и њеном јунаштву стизале су са свих страна. О томе су своје белешке оставили Хуго Бетауер, дописник бечког листа "Ноје Фраје Пресе" (Neue Freie Presse), немачки ратни дописник Алојз Кучбах, дописник Албрехт Вирт, публициста и политичар Херман Вендел, пуковник Гедке, Јосиф Бенрајтер, познати аустријски политичар који је играо важну улогу на бечком двору и у друштву и био нарочити пријатељ надвојводе Франца Фердинанда, доктор Адолф Фишер, Швајцарац који је био у српској санитетској служби за време Првог балканског рата. Литература на немачком о балканским ратовима : А. Hemberger, *Illustrierte Geschichte des Balkankrieges 1912/1913*, Wien und Leipzig s.a. Ca 1913; А. Kutschbach, *Die Serben im Balkankrieg 1912-1913 und im Kriege gegen die Bulgaren*, Stuttgart 1913; Dr Albert Wirth, *Der Balkan. Seine Lander und Volker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr*, 1914; Hermann Wendel, *Kumanovo, Im Buche : Aus der Welt der Sudslawen*, Berlin 1926; Oberst Gedke, *Diese Sunden Bulgariens, Friedens-Warte*, Berlin-Wien-Leipzig 1913; Joseph Barnreiter, *Fragmente eines politischen Tagebuchs*, 1928; Dr Adolf L. Vischer, *An der Serbischen Front. Erlebnisse eines Arztes auf dem serbisch-turkischen Kriegsschauplatz 1912*, Basel 1913; Швајцарски лекар, др Штирлин је објавио неколико чланака у листу Франкфуртер Цајтунг.

⁴ Андреј Митровић, *Продор на Балкан 1908-1918*, Београд 1981,95.

Прво, држава се територијално знатно проширила у правцу југа и југозапада. Српска војска зауставила се код Дојрана, Ђевђелије и Охрида, и на јадранским обалама северне Албаније. Друго, због сјајних победа, и у војсци која их је постигла, али и у српској држави у целини, дошло је до наглог јачања самопоуздања.⁵

Држање Немачког Рајха је било суштински другачије у јесен 1912. него у јесен 1908. године. Победи балканских савезника биле су примљене са одобравањем, па чак и поздрављене. Цар Вилхелм је записао: "Није потребна никаква конференција сила. Ако нас неко о томе запита, ја ћу у сваком случају, бити против. Они су се честито борили и стекли шта су хтели."⁶ У немачкој престоници је још у лето 1912, када су нека превирања наговестила да су могући велики догађаји и дубоки преокрети на Балканском полуострву, било процењено да Царство тренутно нема интереса за претварање било какве балканске кризе у општу европску кризу. Овај став остао је трајан у спољној политици Немачке током свих криза у годинама 1912. и 1913. На извештају из Београда од 8. октобра 1912, из кога се види да су аустро-угарски и руски посланик упозоравали српску владу да велике силе неће дозволити никакве територијалне промене на полуострву, цар је записао: "Може се мирно сачекати! Уколико победе, балканске државе ће себи осигурати свој удео! Нико их у томе не сме омести!" Немачки министри делили су кајзерова гледишта. Тадашњи државни секретар за спољне послове др Алфред фон Кидерлен-Вехтер писао је цару: "Главни циљ остаје да следимо директиву Ваше Свемилости, да никако не долази у обзир неки покушај да се одржи мир. Ми ћемо се једино прикључити сваком демаршу који пружа гаранције да ће рат остати локализован и да се велике силе неће умешати у конфликт."⁷ Уз јасно и доследно опредељење да се не дозволи да Рајх буде превремено увучен у неки сукоб, стајала је и процена да локализовани балкански рат ни у ком случају не може испасти на штету немачких интереса, па ни у случају победе балканских народа, с којом се озбиљно и рачунало.

⁵ Исто, 96.

⁶ Исто, 113.

⁷ Исто, 116.

Немачка штампа је за време анексионе кризе 1908/1909. године била у одређеној мери критички настројена према територијалним захтевима Краљевине Србије. За време балканских ратова наступио је преокрет у представљању Србије и Срба у штампи. Углавном се о Србима писало позитивно од избијања Првог балканског, а потом је настављено и током Другог балканског рата.⁸ Једино је *Frankfurter Zeitung* у српско-бугарском сукобу подржавао пробугарски став по питању Македоније. У немачкој штампи је, међутим, без обзира на симпатије које су евидентне, објављено и доста текстова у којима је снажно критикована политика Краљевине Србије. Највише речи осуде и неслагања упућено је српској влади и њеном председнику Николи Пашићу као и Војсци Србије. Углавном су два разлога доводила до писања оваквих чланака. Први је био постојање и врло конкретан рад цензуре у српском ратном Пресбироу, чиме су, по мишљењу немачких новинара, били кршени принципи слободног и објективног извештавања. С друге стране, немачким ратним дописницима као да није био јасан тренутак у коме су се нашли, односно ратно окружење и близина фронта. Ратни дописници су имали жеље које им српска Врховна команда никада није испунила : да оду на прву линију фронта и да заједно са српском војском улазе на подручја са којих је одступала турска армија. Такво понашање српског војног врха је изазивало револт страних новинара. Друга тема масовне критике немачких новинара били су наводни злочини које је Војска Србије починила над Албанцима, односно како су их тада називали, Арбанасима или Арнаутима. Написано је много текстова, али је у објављивању ових често тенденциозних и непроверених података без сумње предњачио лист *Фосише Цајтунг*. Објављивани су телеграми дописника из неких европских градова, са подацима о броју настрадалих Арбанаса, који су наводно били жртве српске војске и убијани без суђења и пресуде, често без икакве кривице. Понекад се као разлог за извршење смртне казне наводило поседовање оружја. Може се навести много примера новинарске некоректности, јер није учињен ни елементарни напор да се провере чињенице о којима се громопуцатељним тоном писало као о потпуно истинитим

⁸ О овој теми ће бити речи у посебном чланку.

догађајима.⁹ Просто је тешко схватити како је иједан Арбанас остао у животу ако су их Срби у толиком броју убијали и ако је било онако како је написано у немачким новинама.

Хуго Бетауер, ратни дописник неколико листова са немачког говорног подручја, више пута је критиковао рад српског Пресбириа. У допису упућеном из Земуна 6. новембра 1912. године, изрекао је много ружних речи и утисака о свом раду у Скопљу. Непосредно пре тога Бетауер је допутовао из Скопља, како је сам написао у марвеном вагону војног воза. По заједничком споразуму, тога дана су из града отпутовали сви ратни дописници великих европских листова, који су се по дозволи српске владе налазили у главном стану српске војске. Повратак је по писању Хуга Бетауера, био "необичан", јер су кратак пут од Скопља до Ниша превалили за 12 сати, возећи се у сточном вагону једног војног воза, у коме су били транспортовани и турски заробљеници. Превоз турских заробљеника оставио је мучан утисак на немачког новинара: "У затворена теретна кола са једним јединим бедним прозорчетом, на коме су биле гвоздене пречаге, стрпано је 750 заробљених турских војника: био је управо страховит приказ, када би на станицама сва ова од глади и невоље испијена лица, а која су изгубила већ сваки људски израз, поврвела у тој стисци на оно прозорче, да се надишу ваздуха." У сточном вагону је владала ноћ и ледена хладноћа, а за разговор су били орни млади четници, иначе бечки и берлински студенти, који су се враћали кућама, трећепозивци и неколико официра, учесника Кумановске битке. Расположење које је владало у вагону новинар је описао: "које се не може ни са чим упоредити". У такво расположење падао је један зрачак, који се ширио са цигарета, док су четници певали српске песме. Овај својеврсни хор предводио је млади свештеник, који је био наоружан пушком отетом од убијеног непријатеља. Новинар је размишљао како је желео да се прикључи колони српске војске која је продирала према северној Албанији, "али нас српска команда не

⁹ Један савременик, дописник из Скопља је написао : "Кад је у светској штампи настала повика над зверствима балканских савезника у Македонији, образована је једна европска комисија да то истражује. Она је, пре дефинитивног извештаја, јавила да су се "најодвратније понели Грци, после њих Бугари", а на треће (последње) место долазе Срби." (А. Hemberger, *Illustrierte Geschichte des Balkankrieges 1912/13*, Wien und Leipzig)

би ни тамо пустила ни у близину фронта, ни у борбену линију као што нам то ни пре није допустила". Сматрао је да то није у реду, "јер сада је српска војска славила своје победе али ту јавност је била донекле искључена и писци историје биће само упућени на службене податке". Такође је забележио: "Главна команда утолико више није имала право, што нас и против својих обећања никада није пуштала да пођемо напред, те тако нисмо у стању да спречимо оне већ по хиљадити пут искрсле вести, које кажу да српска армија ради на решавању арнаутског проблема и да тај рад не одговара нимало међународном праву, јер да војска Арнауте једноставно истребљује, њихова села пали, а сваку ноћ између Куманова и Скопља шаљу се у смрт по неколико хиљада људи. /.../ Како рекосмо, то све не мора бити баш истина, али ми те вести крај најбоље воље не можемо демантовати упркос нашим симпатијама према српском народу и његовој победничкој војсци." Хуго Бетауер је посебно критиковао рад поште и телеграфа, који су у овом периоду били под војном командом. Телеграми дописника су каснили по неколико дана: "Наши хитни и прекомерно скупи телеграми стизали су са три до пет дана закашњења, наши телеграми су лежали по неколико дана а да нисмо били о томе обавештени, и тек тада су отпремани у Ниш железничким возовима који преваљују на сат по десет километара. Телеграми од неколико хиљада речи нису ни стизали." Ништа мање нису ни критике изречене на рачун рада цензуре: "Та цензура имала је своје канцеларијске сате као у каквом француском министарству. Њен доручак био је тако обилан, да ми не могасмо предавати наша писма и телеграме пре девет ујутру. /.../ Можда би се могло и разумети што нам је брисала сваку реч о идућој акцији, али она је на пример, избрисала и једну напомену у којој сам рекао да се српски престолонаследник приликом краљевог уласка упустио са руским конзулом у подужни разговор и то нешто даље од места на коме су стајали сви други конзули, а из напомена да је краљу понуђен хлеб и со на једном арбанашком сребрном кујунџијски рађеном тањиру, избрисаше "арбанашки"." Службеници српског ратног Пресбироа такође су били тема критике Хуга Бетауера: "Већина госпде који седе у службеном српском Пресбироу и цензури бави се узгредно још и журналистиком. /.../ Тај господин има осим тога на себи војничку униформу, у војсци је и може лако пунити своју брзометку и да прави за време

битке мале и занимљиве белешке. А сада кад замислимо како су легитимисани и службено допуштени дописници највећих европских новина насилно задржавани у главном српском стану онда мора се признати да је оваква конкуренција мало сумњиве природе. Са оваквих гледишта дођосмо ми до осведочења, да не би имало никакве особите сврхе, ако би још коју недељу шетали по лепом и старом Скопљу, зато се врло радо одлучисмо на повратак у марвеним колима."¹⁰

У сличном тону је и критика у чланку резервног поморског капетана Перзијуса, дописника *Берлинер Тагеблата*, који је имао примедбе на рад српске цензуре и ратног Прес бироа. У једној његовој депеши неко је додао читаве реченице, дописујући туђе мишљење о мерама предузетим од стране Аустро-Угарске. Међутим, после дописникове интервенције, откривени су људи који су то урадили и против њих је био покренут поступак.¹¹

Друга група текстова са негативним садржајем настала је, односно била је у вези са вестима о наводним покољима Албанаца од стране српске војске. Овакве вести изазивале су посебну пажњу штампе која често није могла, или није желела, да одоли изазовима сензационализма и гласинама. Није се правила никаква разлика између вести и "вести", односно истинитих вести заснованих на чињеницама и гласина. Често су само преношене "информације" без икакве провере или ограђивања од редакције листова. Највише оваквих "вести" објављено је у *Фосише Цајтунгу* и у нешто мањем броју у *Франкфуртер Цајтунгу*.

Већ 18. октобра у *Фосише Цајтунгу* можемо наићи на вести о страшним злочинима у "чаркама", које су претходиле првим великим биткама. Дописник је јављао да је на обема странама, и балканских савезника и турској, владало правило : истребљење противника до последњег човека. "Тамо се не води правилна часна војничка борба. Рашириле су се на све стране страхоте нередовног војевања које

¹⁰ Архив Србије (=АС), Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1912, 30. октобар 1912, *Berliner Lokal Anzeiger*, 10. XI 1912, Повратак ратних дописника.

¹¹ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1912, 12. новембар 1912, *Berliner Tageblatt*, 24. XI 1912, Искрена реч о Србији.

не штеди ни жене ни децу", забележио је.¹² Почетком новембра објављен је чланак под речитим називом Српски целати. Био је написан на основу телеграма дописника из Копенхагена, који је пренео писање данског листа Риге. Тај лист је добио телеграм од свог ратног дописника из Скопља. Телеграм је био послан преко Земуна, да би измакао српској цензури. Дописник данског листа је српско ратовање у Македонији назвао "варварским и убојичким". "Срби поступају са албанским становништвом нечовечно строго. Из Скопља предузимају поједина војна одељења читаве експедиције у унутрашњост, а те експедиције права су хајка на људе. Пале се читава села, а становништво убија. Један српски официр хвалио се дописнику, како је он сам својом руком побио девет људи. На једном месту стрељано је 36 Албанаца, само зато, што је код њих нађено оружје", записано је.¹³

Као очити пример тенденциозног приказивања српских злочина може послужити допис хуманитарне раднице, немачке баронице Марије Амелије Годин, која је из Минхена отпутовала у Албанију да би помагала прогнаним албанским породицама из Дебра. Крајем 1912. године грофица је боравила у Тирани, одакле је упутила своју белешку *Фосише Цајтунгу*. У наведеним новинама је објављен у целини грофичин чланак. Госпођа Годин је писала да се на крају Тиране налазила касарна, на којој су војници Србије, када су се повлачили из града, разбили сва стакла на прозорима. У хладној згради, без икаквих услова за живот, уселиле су се породице избеглица из Дебра, заправо део избеглица, по процени грофице Годин, око 600 особа. Укупан број избеглих лица она је проценила бројем од 120000 људи, што никако не може одговарати истини. Изгнаницима је помоћ пружала Есад-пашина влада, која им је набављала довољне количине хлеба. На основу свега што је видела, грофица је закључила: "Дакле, ови бегунци не гладују, али зато у свему другом оскудевају." У великој дворани било је пуно деце, која су привлачила пажњу тиме што су била необично мирна. Жене су седеле у мањим групама и углавном ћутале. Тек понекад би се огласиле, прого-

¹² АС,Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1912, 6. октобар 1912, *Vossische Zeitung*, 18. X 1912, Прве српске борбе.

¹³ АС,Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1912, 27. октобар 1912, *Vossische Zeitung*, 7. XI 1912, Српски целати.

воривши по неку реч. Грофица је хтела да разговара са њима: "Ја сам села поред једне жене и почела сам разговор, а четворо мале дечице трчкају око ње, једно држи на прсима, а шесто држи на крилу. Алах! - узвикну она, а затим узме да прича: Ми смо из Горњег Дебра; ми нисмо хтели да ратујемо, јер уопште нисмо имали оружја, али то нам је све учинио Мали Дебар, и када су се Срби повратили, они су тада дошли у Горњи Дебар. Ми смо тада морали да бежимо, и све смо изгубили, све што смо имали. Овој дечици Срби су убили оца. Друга жена је Марији Амелији Годин испричала другачију причу, да се са својом децом на улицама Дебра борила против војника Србије. Она и њена деца су са секирама у рукама бранили своју кућу. После су се "неким чудом" спасли и побегли преко границе у Албанију. У Дебру је ова породица имала кућу и ситну стоку, без чега је у међувремену остала јер је "уништено". Жена је рекла грофици: "Ми ћемо се опет борити и ратовати, јер ми не можемо живети без пијаце у Горњем Дебру, пошто само одатле можемо да набављамо храну." Грофица је изразила своју забринутост за судбину Албанаца који нису побегли из Дебра: "А шта ли се само догађа са оним Арбанасима с оне стране границе, у областима које су припале Србији, и одакле не добивамо никаквог гласа?" Из те забринутости тргао је глас мајке која је успављивала дете: "Тада ме из ових мисли, већ када сам хтела да изађем из дворане, трже један глас. То је мајка успављивала своје дете, певајући му: "Када Србе опет истерамо – када се Дебар опет назиде, тада ћемо ми ... А ја слушајући ову успаванку, идем даље и сањам о лепшој и бољој будућности : кад Срби буду опет истерани, кад се дивни Дебар буде опет на рушевинама подигао, - кад дође албански краљ, - кад земља процвета, - и када лепша будућност овом бистром народу никне из јада и његових крвавих суза."¹⁴

Фосише Цајтунг, као лист у коме је објављен највећи број чланака критике због покоља које је починила "српска солдатека" су и од стране Прес бироа у Београду оцењене као веома тенденциозан лист. И у телеграмима дописника и у коментарима редакције, односно уредништва листа може се приметити иста ствар. Пишући о наводним злочинима почињеним над Албанцима, они су стално пружу-

¹⁴ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1912, 11. децембар 1912, *Vossische Zeitung*, 23. XII 1912, Бегунци из Дебра.

жали потпору настојањима великих сила, које су стварале нову државу – Албанију, и одређивале јој границе. *Фосише Цајтунг* са својим ратним дописницима, новинарима и уредницима подржавале су у потпуности тезу да су заправо Срби остали ускраћени за неке територије због варварског и нецивилизованог понашања према локалном становништву друге вероисповести. Наиме, у овим новинама је објављено да су велике силе, доносећи одлуке у вези с одређивањем граница Албаније, тако урадиле јер су се бојале да Србима препусте оне крајеве у којима је живело много Албанаца.¹⁵

У *Франкфуртер Цајтунгу* је започела серија написа о случају који је познат под називом "пушкарање Љумљана". Дописник из Скопља је у телеграму саопштио "на основу поузданих информација", да је највећи део Љумљана побегао у планину. Оне који су остали, око 400 ненаоружаних људи, похапсила је српска војска и дотерала у Призрен, где је без пресуде "пушкарано" око 300 Љумљана. На ову вест уредништво је имало свој коментар: "да ће се ова вест наравно демантовати са српске стране, као што су и до сада балканске државе демантовале све доказане свирепости и недела балканског савезничког ратовања. Уредништво тврди, како му је у почетку рата са одговорне српске стране отворено речено: "Ми ћемо све Арнауते истребити." Срби ће и то демантовати, знајући, да журналистичка пристојност не допушта казивање имена; али се само по себи разуме да ми не бисмо учинили такво саопштење, да нисмо безусловно сигурни у његову истинитост. Срби већином живе готово само по градовима освојене територије, а по селима су већином Арнаути, с којима ни цело Отоманско царство није могло изаћи на крај. Било је јасно, да им убудуће ни београдска влада неће моћи ништа учинити. Србији и нису били потребни нови становници, него само нова земља без господара. Отуда и издата парола : истребљење Арнаута. Ужасно српско ратовање у Албанији потврђују чак и поданици државе, које су у Тројном Споразуму, а нарочито енглески новинар. Уосталом није никаква тајна, да су конзуларни извештаји већине европских држава морали потврдити све ове ствари. У последње време било је мало престало – а сад одједном долази ова вест о пу-

¹⁵ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1912, 16. децембар 1912, *Vossische Zeitung*, 28. XII 1912.

шкарању 300 ненаоружаних Љумљана. Шта ли ће Европа да каже на ово убијање једног већ покороног народа? Хоће ли се владе опет задовољити тиме, да своје конзуларне извештаје ставе српској влади до пријатељског знања? Нема спора да господа у Београду знају шта се ради по Албанији. Али они и то знају, да они баш сада, при ограничавању Албаније и при толиким другим питањима зависе под благовољење Европе. Било би већ крајње време, да им се предочи да велике силе могу и друкчије поступити са једним народом, у коме још владају варварски инстинкти."¹⁶ На овакав чланак српски ратни Пресбиро понудио је листу деманти. Став уредништва је био следећи : " Само по себи разуме се ми се радо одазивамо жељи Кр./аљевског/ Ср./пског/ Пресбирео у погледу штампања овог саопштења, и радовали бисмо се искрено, како у интересу Арнаута тако и у интересу српског имена, ако би његова садржина одиста била коректна. Али с обзиром на досадашња искуства с београдским демантима и исправкама, не може нам се узети за зло, ако за сада нисмо још сасвим уверени о томе да је и сам Кр./аљевски/ Ср./пски/ Пресбиро потпуно обавештен о свему, што се збива у Албанији, било уз изречно било уз ћутљиво трпљење војних власти. Али ми ћемо, разуме се, о горњој исправци и понуди Пресбирео известити нашег заступника у Скопљу, па ћемо се сами вратити на ову ствар."¹⁷

У Фосовим и Франкфурским новинама су речи критике упућене Краљевини Србији и њеној влади, али и осталим чланицама Савеза због нехуманог понашања према припадницима других религија и народа. У *Франкфуртер Цајтунгу* је указано на честу појаву, да су Балканске савезнице – Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка, испољавале видну нетрпељивост према припадницима муслиманске вере. На почетку 1913. године, на основу телеграма дописника из Солуна писано је да су нарочито Срби и Бугари "истребљивали" мухамедански елеменат, да би створили места за своје сународнике.¹⁸ У истом листу забележени су подаци о "нехуманим" поступцима са-

¹⁶ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 2. март 1913, Frankfurter Zeitung, 14. III 1913, Пушкарање Љумљана.

¹⁷ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 6. март 1913, Frankfurter Zeitung, 18. III 1913, Стрељање 300 Љумљана.

¹⁸ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1912, 29. децембар 1912, Frankfurter Zeitung, 9. I 1913, Ратне грозоте у Македонији.

везничких земаља, конкретно српске власти према бугарском становништву на подручју Македоније. Наглашавано је да се македонски Бугари нису надали да ће после турског пасти под српски јарам, дошавши тако са зла на горе. Новинар је закључио да је због српско-бугарске супротности већ проливано много крви, али да се решење још увек не види, па тиме проузрокује "врло озбиљне перспективе за прилике после мира." У градским насељима Македоније, било да су то варошице или градови, већинско становништво је било бугарског порекла; а у провинцији су пак били крајеви са чисто српским елементом. Стога ти крајеви "стоје насупрот крајевима у којима су Бугари у огромној већини." Дописник листа је проценио да је градско становништво много интелигентније и свесније од сеоског становништва. Оно стога "чека само да се разбистре прилике, па да, ако је потребно и даље води крваву борбу са истом упорношћу као до сада."¹⁹ У Фосише Цајтунгу објављено је више чланака о односу српске власти према становништву другог етничког порекла које је живело у Македонији. Као илустрацију таквог писања изабрали смо један ауторски чланак, из кога ћемо навести најважнији део у оригиналу: "Како ли је често пута кратко памћење! У Србији су наједном заборавили како им је некада била омиљена реч: 'Македонија Македонцима!', а од тога доба није протекло баш тако много времена. У Србији су се наиме бојали, да ће Бугари у својој бомбашкој пропаганди, сасвим потиснути Српство из Македоније, и зато онима у Београду није било ни мало криво, што су се извесни кругови у Македонији потрудили, да пронађу 'македонски патриотизам'. Овакав патриотизам, или партикуларизам добро им је био дошао као заштитни бедем против све јачег бугарског продирања. Данас се оштрац окренуо и Муслиманима, Јеврејима и Куцовласима, пребацује се, како су се огрешили о свети дух Словенства, што се у овом тешком времену хватају за ону партикуларистичку реч и што су тражећи идејом македонске свести. Срби се због меморандума највише зато жесте, што се у њему тражи аутономија за Македонију. Пре је Србија сасвим добро звучала реч: 'Македонија Македонцима!', али само не аутономија за Македонију, јер то је увек потресало њихове патриотске живце, и то увек из истог разлога. За аутономију Македо-

¹⁹ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 16. јануар 1913, Frankfurter Zeitung, 28. I 1913, Бугари и Срби.

није увек су се заузимали Бугари и македонски револуционарни комитети, и разуме се, не из опште човечанске љубави, не на основи теорије о усређивању, већ што су мислили, да ће на тај начин најстручније и најбрже Македонију побугарити. Вапај за аутономном Македонијом сматрали су Срби с обзиром на њихову слабију позицију, увек као злочин, и пошто сада Муслимани, Јевреји и Куцовласи излазе са истим захтевом, то им се даје на знање, како треба да се срећним осећају, што ће их Срби култивисати. Ко ли се све данас не сматра за 'културтрегера!' "²⁰

У немачкој штампи присутне су и теме које су се тицале сукоба и несугласица, које су се по завршетку ратних операција појавиле међу савезницима. Један од проблема забележен је у уводнику *Фосише Цајтунга* – увек осетљиво питање црквено-школске аутономије у областима ослобођеним од Турака. Новинар је констатовао да се потписници букурешког мировног уговора нису могли споразумети по питању постојања и рада школа и цркава у новим крајевима, и да се о томе неће никада споразумети, зато што "они сви сматрају као главни захтев свог националног принципа и државну потребу, да из своје земље уклоне све цркве и школе које припадају туђој народности." Аутор је сматрао да је то питање боље било решено под турском влашћу, јер су у "бившој турској Македонији и Тракији" могли и Срби и Грци и Бугари да подижу цркве и школе. По завршетку Балканских ратова, "у Краљевини Бугарској нема ни једне српске, а у Краљевини Србији опет исто тако ни једне једине бугарске цркве или школе." Порука коју је новинар упутио немачком јавном мњењу је, да ће при новом уређењу односа на Балкану, нестати из Македоније и Тракије све школе и цркве других народа, које су многих деценија коштале "огромних сума у новцу и снаге народне док су подигнуте." Такође је забележио да победнички поход Балканског савеза није значио слободу и бољи живот за све становништво подручја захваћеног ратним операцијама: "Зато смо често пута и слушали после победоносно завршеног рата са Турцима оне очајне узвике: 'Горе је, много је горе него под Турцима!' "²¹

²⁰ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 11. фебруар 1913, *Vossische Zeitung*, 23. II 1913, Македонија Македонцима.

²¹ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 14. август 1913, *Vossische Zeitung*, 26. VIII 1913, Црквено-школско питање на Балкану.

У *Фосише Цајтунгу* наилазимо на оштре речи упућене на адресу српске владе, а односе се на област привреде. Доста је примера јетких и подсмешљивих коментара као и уредничке и новинарске некоректности. Један од таквих, врло илустративан, је коментар на деманти српског ратног краљевског Пресбириа који се тицао царињења робе у новоосвојеним крајевима. У коментару се наглашавало да су предмети које је српска власт царинила били неопходни становништву у свакодневном животу, као петролеј, со, алкохол, кафа, шећер, шибице, уље и тако даље. Становништво је било врло сиромашно, па је српска влада морала одустати од повишења непосредног пореза. Потом је власт покушала, да наплатом граничних царина надокнади губитке у порезу. На тај начин је изазвано повећање цена роба, а то је имало за последицу опадање увоза и штету за извознике. "Горњи деманти крсти царињења 'ратном контрибуцијом', а у ствари тиме није ништа промењено. Само Србија верује, да се истуривањем имена 'ратна контрибуција', може наслањати на међународно право; а у истини такво право у предложећем случају не стоји на њеној страни, јер она је по своме сопственом нахођењу и без обзира на трговинске уговоре увела нову царинску тарифу", стајало је у коментару.²² Исте новине су објавиле телеграм дописника из Београда, да је српски министар грађевина наредио да се хитно изради план за подизање железничке станице и пристаништа у Драчу. Планирано је огромно пристаниште, површине 130 хектара, у које ће у почетку моћи да уђе најмање шест великих бродова. Прорачун за изградњу луке износио је 40 милиона франака. Судећи по гледишту српских трговаца, солунско пристаниште било је од веће важности за Србију од драчког. На телеграм је редакција листа имала овакву примедбу: "Може бити Србија још једнако сања о Драчу и сматра га за излазну тачку будуће железничке везе ка Јадранском мору."²³ У *Франкфуртер Цајтунгу* је, на основу телеграма дописника из Скопља, објављено: "У становништву влада опште незадовољство. Скупоћа, изазвана српском царином и ратном контрибуцијом,

²² АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 29. јануар 1913, *Vossische Zeitung*, 9. II 1913, Српски деманти и коментар.

²³ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 8. март 1913, *Vossische Zeitung*, 20. III 1913, Српске куле у ваздуху.

а уз то и порез, који ће се увести, осећају се овде као трајно погоршање већ и онако тешких услова за живот. Поред тога трпе нарочито Бугари под српским притиском." Наглашено је да су многи угледни Бугари, који су учествовали у "македонском покрету за слободу", осуђени на дугогодишњи затвор, под изговором да су крали.²⁴

Појавило се и неколико критика које су се тичале спољне политике Краљевине Србије. Поготово је комотно понашање српске владе на ултиматуме великих сила изазивало речи осуде немачких новинара. У *Франкфуртер Цајтунгу* на основу телеграма дописника из Беча написан опширан текст о Скадарској кризи. Он је јављао да ће Србија повући своје трупе и топове са Скадра, али северну Албанију неће напустити пре него што се закључи мир. Задржавање своје војске српска влада је објашњавала тиме да јој ратно стање даје право на окупацију те територије. У наставку је писало: "Уосталом, Србија неће да се задовољи пристаништем Сан Ђовани ди Медуа него тражи Драч." "Јасно је", писало је, "да се српска влада без речи и учтиво увек повлачи кад има посла са целом Европом. Међутим, када од ње нешто захтева само Аустро-Угарска, онда Србија прави тешкоће. Због оваквог понашања српске владе није била искључена могућност даљег отезања опасне кризе, која се није завршила 'жртвовањем' Ђаковице, у шта су се многи понадали."²⁵ Дописници немачких листова, као и уопште новинари, на нож су дочекали сваку изјаву или поступак владе Србије која је на неки начин ниподаштала Хабсбуршку монархију. Такве изјаве или поступци су изазивали јаке реакције у виду коментара да Србија не може доводити у питање чињеницу да је Аустро-Угарска велика европска сила и највећа сила на Балкану чији се захтеви и интереси морају уважавати.

Као што се може приметити, критички текстови у немачкој штампи били су упућени на адресу војног врха и владе Краљевине Србије. Већина текстова заснива се на неутемељеним чињеницама, понеким произвољним подацима и ваздушастим теоријама. Штампа

²⁴ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 6. фебруар 1913, *Frankfurter Zeitung*, 18. II 1913, Српске мере.

²⁵ АС, Преглед стране штампе – Прес биро Београд-1913, 18. март 1913, *Frankfurter Zeitung*, 30. III 1913, Држање Срба.

је, као продужена рука спољне политике, коју је у овим годинама у великој мери креирао цар Вилхелм II Хоенцолерн, штитила интересе Немачког царства, као једне од великих сила Европе. Увек када се интереси сила и балканских савезница, односно Краљевине Србије нису поклапали и усмерили у истом правцу, јављали су се текстови написани са доста жучи и срџбе. Можда је истина била негде у средини.

Božica MLADENOVIĆ

THE SERBS IN A PART OF THE GERMAN PRESS IN 1912/1913

Summary

The article, based on a study of several German papers (*Frankfurter Zeitung*, *Vossische Zeitung*, *Berliner Tageblatt*, *Kölnische Zeitung* and *Berliner Lokal Anzeiger*) gives an account of the criticisms of Serbia and the Serbs during the Balkan Wars..

The sharpest criticism of the German press concerned the work of the Serbian war Press bureau and the attitude of the Serbian supreme command to the correspondents of the leading European papers. It also criticised the attitude of the Serbian authorities towards the members of other confessions and nationalities living in Old Serbia and Macedonia. The greatest number of texts dealt with the alleged crimes committed by the Serbian soldiers upon the Albanians. These articles were based mainly on the telegraph dispatches of various correspondents, which were used without proper verification. The German papers also criticised the foreign policy of the Serbian Government, its attitude to Austria-Hungary, and the policy it pursued in the economic sphere.